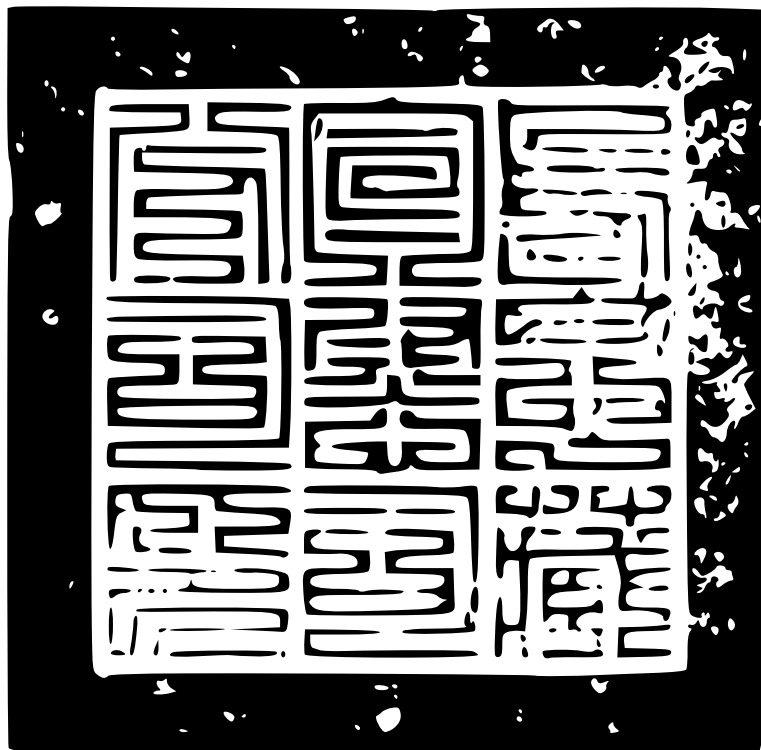

JERZY WALDEMAR J.
BAYER DZIAK

TYBET
SZKICE Z DZIEJÓW
CHIŃSKO-TYBETAŃSKICH

INSTYTUT STUDIÓW POLITYCZNYCH
POLSKIEJ AKADEMII NAUK

Warszawa 2015

Spis treści

WSTĘP	11
1. Tradycyjne chińskie postrzeganie świata	
Chiny jako centrum świata	23
Narodowości w Chińskiej Republice Ludowej	32
Argumentacja prehistoryczna	38
Zmienna percepcja roli narodowości w dziejach Chin	39
2. Miejsce Tybetu w chińskim modelu świata	
U podłoża wzajemnej niechęci	41
Szablon informacyjny	43
Argumentacja „naukowa” na rzecz jedności Tybetu z Chinami	44
Pozytywny odbiór argumentacji chińskiej w krajach socjalistycznych	49
Rozbieżność stanowisk tybetańskich i chińskich	50
3. Plemiona Qiang – protoplaści Tybetańczyków i pierwsze wieki cesarstwa chińskiego	
Między legendami a historią	55
Pierwsze zapisy kronikarskie	59
Okres przed centralizacją władzy królewskiej w Tybecie i panowaniem dynastii Tang w Chinach (IV–VI wiek n.e.)	64
4. Pierwsze królestwo tybetańskie i chińska dynastia Tang	
Songcen Gampo	69
Księżniczka Wencheng	73
Epoka wojen – Tybet jako mocarstwo militarne	88
Księżniczka Jincheng	94
Wojny i traktaty	95
Spór religijny	111
Rokowania i traktaty	115
Koniec potęgi tybetańskiej	122

5. Okres rozbicia dzielnicowego w Tybecie – dynastia Song w Chinach	
Wyimaginowane oddziaływanie dynastii Song	125
Podporządkowanie Tybetu przez Mongołów	128
Chan-cesarz Kubilaj i Phagba Lama	135
Czöjön	139
Administracja Kubilaja	143
6. Epoka Sakja w Tybecie i mongolska dynastia Yuan w Chinach	
Najpierw chan, a potem cesarz Chin	153
Tybet pod władzą imperium mongolskiego	156
Meandry chińskiej historiografii	159
Samodzielność Tybetu w ramach imperium	164
7. Tybet a Chiny dynastii Ming	
Podzielony Tybet obok Chin dynastii Ming	167
Roszczenia Mingów wobec Tybetu i rozdawnictwo tytułów	168
Dynastia Ming a kler tybetański	174
Kontakty dworu Ming z cudzoziemcami	178
Fikcyjna administracja Mingów w Tybecie	180
Tytuł dalajlamy	184
Tybet a Madżurowie	189
8. Epoka dalajlamów w Tybecie – próby podporządkowania przez dynastię Qing	
Rządy mandżurskie w Chinach	195
Wizyta Dalajlamy V w Pekinie	199
Pozycja Tybetu w początkach dynastii Qing – pierwsza faza stosunków tybetańsko-mandżurskich (do 1681 roku)	206
Problemy z Mongołami i Dżungarami – pierwsze interwencje mandżurskie	211
Protoktorat mandżurski	217
Ambanowie	225
Okrawanie Tybetu	229
Próby uniezależnienia się Tybetu od dworu Qing	232
9. Kolejne fazy stosunków tybetańsko-mandżurskich	
Edykt cesarski w sprawie struktury władzy w Tybecie – kulminacja drugiej fazy stosunków tybetańsko-mandżurskich (1682–1757)	237
Wojna z Nepalem – <i>Statut 29 artykułów</i> i jego znaczenie – trzecia faza stosunków tybetańsko-mandżurskich (1757–1793)	244
Stopniowy regres rządów Qing w Tybecie – czwarta faza stosunków tybetańsko-mandżurskich (1793–1903)	258
Malejąca rola ambanów i dynastii Qing	262
10. Tybet i Chiny wobec ekspansji brytyjskiej	
Tybet i dynastia Qing wobec ekspansji brytyjskiej	271
Dalajlama XIII	275
Wielka gra brytyjsko-rosyjska – piąta i ostatnia faza stosunków tybetańsko- -mandżurskich (1903–1913).....	277

Brytyjska ekspedycja wojskowa do Tybetu	281
<i>Konwencja Lhaska</i>	287
Dalajlama XIII w Mongolii	290
Rola trzech konwencji	294
Ekspedycje wojskowe i próby sinizacji Tybetu	296
Ograniczone kontakty kulturowe między Tybetem a Chinami	308
Dalajlama XIII w Pekinie	309
Najazd chiński – ewakuacja Dalajlamy XIII do Indii	317
Dalajlama XIII w Indiach – przewartościowanie postaw	326
Fiasko antytybetańskiej polityki dynastii Qing	329
11. Samodzielny Tybet i Republika Chin	
Upadek dynastii Qing i ewakuacja wojsk chińskich	333
Deklaracja niezależności Tybetu	342
Porozumienie między Tybetem a Mongolią	351
Niedopatrzenia formalne ze strony Tybetu związane z uznaniem międzynarodowym ..	354
Republikańskie władze Chin wobec Tybetu – fikcyjne regulacje prawne i administracyjne	356
Konferencja w Simli	373
Starcia graniczne i wojna tybetańsko-chińska	380
Rząd Czang Kaj-szeka wobec Tybetu – między wojną a negocjacjami	388
Sprawa Panczenlamy IX	393
Wojna między Tybetem a Xikangiem	400
12. Polityka Tybetu po śmierci Dalajlamy XIII a Republika Chin	
Testament i zgon Dalajlamy XIII	403
Misja Huang Musonga w Lhasie	407
Prochiński Panczenlama IX	412
Prowincja Xikang	413
Identyfikacja i intronizacja Dalajlamy XIV	414
Tybetański resort spraw zagranicznych	419
Guomindang wobec Tybetu – od groźby interwencji do akceptacji niezależności ..	422
Delegacja tybetańska w Nankinie	424
Tybet a komuniści chińscy w latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku	427
Polityka Japonii i aliantów wobec neutralnego Tybetu	437
Delegacja rządu tybetańskiego w Stanach Zjednoczonych i Europie	439
Przedstawiciele Tybetu na konferencji panazjatyckiej w Indiach	442
Tarcia między stronnictwami prochińskimi i antychińskimi w Tybecie	445
Wzrost napięć między Tybetem a Chinami	448
Usunięcie Chińczyków z Tybetu	449
13. Tybet a komunistyczne Chiny (1949–1951)	
Komunistyczna kampania na rzecz „wyzwolenia” Tybetu	455
Przygotowania w Chinach do działań zbrojnych przeciwko Tybetowi	466
Tybet wobec chińskiego zagrożenia	475
Początek chińskiej inwazji	482
Reperkusje międzynarodowe – forum ONZ	490

14. <i>17-punktowe Porozumienie</i> i jego konsekwencje	
Wymuszone rokowania	493
<i>17-punktowe Porozumienie</i> – koniec samodzielności Tybetu	502
Wkroczenie wojsk chińskich do Lhasy	520
Propaganda chińska o „pokojowym wyzwoleniu Tybetu”	532
15. Pierwsze lata konsolidacji chińskiej władzy w Tybecie (1951/1952–1956)	
Administracja chińska w Tybecie	537
Południowi sąsiedzi Tybetu	540
Mao Zedong wobec integracji Tybetu z Chinami	541
Pobyty Dalajlamy XIV i Panczenlamy X w Pekinie	545
Przygotowania do utworzenia Tybetańskiego Okręgu Autonomicznego oraz rozpoczęcia programu reform	553
16. Opór tybetański i powstanie w Lhasie	
Niezadowolenie, niepokoje, rozruchy i Mimang Congdu	569
Powstanie w Khamie	574
Wzrost napięcia w głównych miastach Tybetu	584
Czushi Gangdruk	588
Wsparcie ze strony CIA	591
Dalajlama kontra Zhou Enlai w Indiach	593
Kampania Stu Kwiatów i Stu Szkół w Tybecie	597
Nasilenie działań powstańczych w Tybecie	604
Marzec 1959 roku – kulminacja powstania, ewakuacja Dalajlamy	615
17. Okres po powstaniu i ewakuacji Dalajlamy XIV z Tybetu	
Rozwiązanie rządu tybetańskiego	627
Rząd Dalajlamy na uchodźstwie	629
Chińska kampania propagandowa	632
Finalny akord integracji	636
Rekapitulacja	641
Aneks. Dokumenty	
1. Traktat tybetańsko-chiński z 822 roku	649
2. Deklaracja niepodległości – orędzie Dalajlamy XIII z 13 stycznia 1913 roku	650
3. <i>Konkretne metody uregulowania problemów tybetańskich</i> z 1929/1930 roku	652
4. <i>17-punktowe Porozumienie</i> o wcieleniu Tybetu do Chińskiej Republiki Ludowej	653
5. Aneks do porozumienia <i>O regulacjach dotyczących niektórych zagadnień związanych z wkroczeniem i stacjonowaniem Armii Ludowo-Wyzwoleńczej w Tybecie</i>	656
6. Oświadczenie lokalnego rządu tybetańskiego w sprawie realizacji <i>Porozumienia</i> ..	657
7. Depesza X Panczenlamy do Mao Zedonga (1 października 1949 roku)	657
8. Odpowiedź przywódców chińskich na depeszę Panczenlamy (23 listopada 1949 roku)	658
Glosariusz terminów tybetańskich	659
Summary	669
Bibliografia	671

Wstęp

Trafiający do rąk Czytelnika tekst nie jest – i w zamierzeniu nie ma być – wykładem na temat dziejów Tybetu. Całościowo zagadnienie to ujmują inne pozycje, dostępne w księgarniach bądź w antykwariatach, np. najlepsza z nich – *Tybet. Zarys historii kultury* Davida Snellgrove’a i Hugh E. Richardsona¹.

¹ D. Snellgrove, H.E. Richardson, *Tybet. Zarys historii kultury*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1978. Inne pozycje to m.in.: R.A. Stein, *Tibetan Civilization*, Stanford University Press, Stanford CAL 1972; *A Handbook of Tibetan Culture*, red. G. Coleman, Rupa & Co., New Delhi 1997; A.D. Cendina, *...i strana zwiotsia Tibetom*, Izdatielskaja Firma „Wostocznaja Litieratura” RAN, Moskwa 2002; K.H. Everding, *Tibet. Lamaistische Klosterkultur, nomadische Lebensformen und bäuerlicher Alltag auf dem „Dach der Welt”*, DuMont Reiseverlag, Ostfildern 2005; M.T. Kapstein, *The Tibetans*, Blackwell Publishing, Oxford 2006; L. Klement, *Tibet* (Beck’sche Reihe Länder), Verlag C. H. Beck, München 2006; J. Powers, *Wprowadzenie do buddyzmu tybetańskiego*, Wydawnictwo A, Kraków 2008; H.E. Richardson, *Tibet and Its History*, Paljor Publications, Delhi 2010; H. Uhlig, *Tybet. Kraj zakazany otwiera swoje wrota*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1999; S. van Schaik, *Tibet: A History*, Yale University Press, New Haven – London 2011; S.L. Kuzmin, *Hidden Tibet: History of Independence and Occupation*, Library of Tibetan Works and Archives, Dharamsala 2011; *Sources of Tibetan Tradition*, red. K.R. Schaeffer, M.T. Kapstein, G. Tuttle, Columbia University Press, New York 2013; Ekai Kawaguchi, *Three Years in Tibet*, Bibliotheca Himalayica, Orchid Press, Bangkok 2005; R. de Nebesky-Wojkowitz, *Oracles and Demons of Tibet. The Cult and Iconography of the Tibetan Protective Deities*, Tiwari’s Pilgrims Book House, Kathmandu 1993; *Authenticating Tibet. Answers to China’s 100 Questions*, red. A.M. Blondeau, K. Buffertille, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London 2008; A. Bareja-Starzyńska, *Tybet*, w: *Encyklopedia historyczna świata*, t. 10, roz. *Chiny*, Agencja Publicystyczno-Wydawnicza Opres, Kraków 2002; A. Bareja-Starzyńska, M. Mejor, *Klasyczny język tybetański*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2002; Ch. Bell, *Religion of Tibet*, Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, Delhi

Nasza monografia jest natomiast próbą przybliżenia skomplikowanej, wielowątkowej i wciąż budzącej wiele kontrowersji historii kontaktów między Tybetem a Chinami, próbą uchwycenia zmieniających się współzależności między tymi państwami, ich koegzystencji, przejawów przenikania się wpływów i ich separowania. Adresujemy ją zarówno do politologów, tybetologów i sinologów, jak i do miłośników przedmiotu.

Tybet, dalajlama, lamajska wersja buddyzmu², medycyna tybetańska, a szczególnie atmosfera tajemnicy wokół mistycyzmu i praktyk magicznych, uprawianych przez niektórych lamów³, od co najmniej dziesięcioleci budziły emocje, przyczyniając się do wzrostu zainteresowania problematyką tybetańską. Wkroczenie wojsk chińskich do Tybetu, narzucenie przez Pekin „rewolucyjnych” porządków i nowego ustroju, wzmożona sinizacja, ewakuacja Dalajlamy XIV z Lhasy w 1959 roku i jego liczne podróże po świecie (z nowej siedziby w indyjskiej Dharamsali), a także zmuszenie do uchodźstwa wielu innych lamów oraz tradycyjnie wykształconych Tybetańczyków paradoksalnie przyczyniły się nie do regresu, lecz do znacznej popularyzacji nie tylko kultury i cywilizacji tybetańskiej, ale także problematyki politycznej dotyczącej Tybetu.

Niezależnie od dość unikatowego aspektu kulturowo-cywilizacyjnego Tybetu, którym zajmujemy się tylko w koniecznym zakresie, kraj ten,

1992; *idem*, *The People of Tibet*, Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, Delhi 2000; *idem*, *Tibet. Past and Present*, Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, Delhi 2000; J. Białek, *Filozoficzna myśl buddyjska w Tybecie. Szkoła prasangjika-madhyamaka do początków XV wieku*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2006; G. Cybikow, *Buddyjski pielgrzym w świątyniach Tybetu według dziennika prowadzonego w latach 1899–1902*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1975; Tenzin Gjaco [Dalajlama XIV], *Wolność na wygnaniu. Autobiografia*, Świat Książki, Warszawa 1999; Dawa Norbu, *China's Tibet Policy*, Curzon Press, Richmond 2001; P.A. Donnet, *Tybet – życie czy zagłada*, Wydawnictwo Agade, Warszawa 1999; M.C. Goldstein, *A History of Modern Tibet, 1913–1951. The Demise of the Lamaist State*, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi 1993; M.C. Goldstein, *A History of Modern Tibet, t. 2: The Calm before the Storm, 1951–1955*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles, 2007; M. Kalmus, *Tybet. Legenda i rzeczywistość*, Bezdroża, Kraków 2008; W.W. Smith Jr., *Tibetan Nation. A History of Tibetan Nationalism and Sino-Tibetan Relations*, HarperCollins Publishers, New Delhi 1996; M.H. Goodman, *The Last Dalai Lama. A Biography*, Rupa & Co., Calcutta – Allahabad – Bombay – New Delhi 1996.

² Z rozmysłem nie stosujemy terminu „lamaizm”, bowiem w języku tybetańskim takowy nie istnieje. Sami Tybetańczycy używają pojęcia „religia buddyjska” (tyb. *sanggyepe czö* / *sang-rgyas-pa'i chos*) lub – częściej – „religia wtajemniczonych” (tyb. *nangpe czö* / *nang-pa'i chos*).

³ Np. lewitacja, kontrolowanie temperatury własnego ciała – *tummo* / *gtum-mo*, jasnowidzenie, wyrocznie – w tym państwowe, decydujące o losach kraju.

co najmniej od połowy XX wieku, jest dla Chin problemem politycznym, etnicznym i humanitarnym. Pekin stara się go zamaskować wszelkimi sposobami – zgodnie z regułą, według której zwycięzca zawsze ma rację. Nie jest to jednak wyłącznie wewnętrzna sprawa Chin. Problem Tybetu ma bowiem znacznie szerszy zasięg: jest to zarówno kwestia bytu narodu pozbawionego własnej państwowości przez inne, większe i silniejsze państwo, problem przetrwania niepowtarzalnej kultury i cywilizacji, deprecjonowanej, marginalizowanej i rugowanej od dziesięcioleci przez narzuconą władzę, jak i kwestia prawna, humanitarna i moralna o wymiarze międzynarodowym. We współczesnym świecie nie ma spraw wyłącznie wewnętrznych, zwłaszcza gdy w grę wchodzi prawa człowieka i egzystencja – wręcz fizyczna – całego narodu.

Przedstawienie istoty problemu tybetańskiego wymaga sięgnięcia w zamierzchłe dzieje – w takim stopniu, w jakim jest to możliwe. Trzeba przy tym pamiętać, że historia jako nauka nie jest fotograficznym odzwierciedleniem przeszłości, jest bliższa portretowi, stworzonemu na podstawie przestudiowania maksymalnej liczby podobizn, jakie udało się zdobyć autorom. Opisanie jakichkolwiek dziejów jest mimo wszystko rekonstrukcją, która nawet przy zachowaniu maksimum obiektywności i neutralności ze strony autorów musi nosić cechy indywidualne, przekładające się na dobór literatury oraz interpretację źródeł i materiałów. Staraliśmy się wykorzystać wszystkie dostępne źródła, nawet jeśli są one wyraźnie stronnicze, zawierają diametralnie rozbieżne opinie czy też są służebne wobec mocodawców.

Na potrzeby pracy, będącej próbą wypełnienia luki w literaturze przedmiotu poprzez konfrontację źródeł, literatury i stanowisk, wykorzystaliśmy niemal wszystkie dostępne materiały, włącznie z chińskimi publikacjami „do użytku wewnętrznego”, wydawanymi w znikomych nakładach; identyfikację tych materiałów ułatwiają przypisy oraz obfita bibliografia.

Literatura ta to:

– chińskie opracowania historyczne, naukowe, informacyjne, publicystyczne, analityczne, propagandowe oraz „wewnętrzne” (tzn. zastrzeżone i przeznaczone wyłącznie do użytku wewnętrznego dla wyższej kadry państwowej i partyjnej w ChRL);

– źródła tybetańskie, oryginalne bądź tłumaczone np. na język chiński, japoński czy – rzadziej – na języki europejskie, w tym kroniki, genealogie królewskie (*gyelrab/rGyal-rabs*), annały, relacje, opisy, pamiętniki itd.;

- osiągalne publikacje: japońskie, tajwańskie, indyjskie, mongolskie, nepalskie, tajlandzkie, zachodnio- i wschodnioeuropejskie (w tym polskie, węgierskie i rosyjskie), północnoamerykańskie, australijskie;
- publikacje emigracyjnego rządu tybetańskiego (Central Tibetan Administration, CTA) w Dharamsali;
- wydawnictwa z Bhutanu, głównie z Biblioteki Narodowej w Thimphu (w tym kroniki królewskie), szczególnie przydatne przy omawianiu dziejów Tybetu przed wkroczeniem wojsk chińskich w latach 1950–1951;
- publikacje z Sikkimu, głównie z Instytutu Tybetologicznego Namgyal w Gangtoku.

Większość materiałów źródłowych udało nam się pozyskać podczas pobytów w wielu regionach Tybetu – m.in. w Lhasie, Szigace, Gjance, Ngari, Czangthang, Nagczu, Czamdo (1987, 1997, 2003); wielu podróży po Chinach, łącznie z pograniczem Tybetu – pobytów w prowincjach Gansu, Qinghai, Sichuan i Yunnan (1987, 1988, 1997, 1998, 2000, 2003) oraz w okręgach autonomicznych Xinjiang-Ujguria (2000), Ningxia Hui (2003) i Mongolii Wewnętrznej (2003); pobytów w Indiach – w tym w Ladakhu, Dharamsali i Dardżylingu (2001, 2011, 2012); dwóch podróży do Bhutanu (2001, 2012) i do Sikkimu (2001, 2012); kilkunastu pobytów w Mongolii (m.in. w latach 1984, 1987, 1990, 1998, 1999, 2003); penetracji bibliotek i archiwów w kilkunastu krajach (m.in. w Chinach, Bhutanie, Mongolii, Indiach, Nepalu, Tajlandii, Japonii), sesji naukowych, rozmów z ekspertami oraz przedstawicielami władzy w Chinach i w Tybecie (m.in. w Pekinie, Szanghaju, Nankinie i Lhasie), a także w Indiach, Bhutanie, Sikkimie, Mongolii i Japonii.

Stare źródła chińskie – ze względu na bardzo długą tradycję piśmiennictwa Chin i bardzo precyzyjną historiografię – sięgają czasów wręcz legendarnych, natomiast źródła tybetańskie mają zdecydowanie krótszą historię, ponieważ początki pisma tybetańskiego (a tym samym kronikarstwa) datują się dopiero na pierwszą połowę VII wieku n.e.

Regularna lektura publikacji chińskich pozwoliła nam na wnikliwą analizę tematu i skonkretyzowanie linii rozumowania stron zaangażowanych w „kwestię tybetańską”. Analizując literaturę, staraliśmy się sprecyzować dynamikę zmian owego rozumowania, zachodzących najczęściej pod wpływem doraźnych zjawisk i procesów politycznych, a także wychwycić przykłady niekonsekwencji w formowaniu tez oraz dowody na podporządkowywanie argumentacji nie tyle logice historycznej, ile raczej potrzebom agitacyjno-

-propagandowym; dotyczy to zwłaszcza źródeł chińskich, i to nie tylko w czasach Chińskiej Republiki Ludowej.

W podejściu do źródeł chińskich niezbędny jest krytycyzm. Ich wiarygodność i rzetelność są bowiem często dyskusyjne ze względu na to, że ich autorzy – kronikarze, urzędnicy dworu czy rządu republikańskiego, „państwowi” historycy, partyjni propagandziści etc. – reprezentują bardzo specyficzny punkt patrzenia na kontakty Chin z resztą znanego im świata. Dotyczy to także Tybetu. Dlatego do treści kronik i innych publikacji chińskich należy podchodzić ostrożnie i krytycznie, ponieważ, mimo obfitości wiarygodnych informacji, najczęściej pozostają one dalekie od obiektywizmu. Ich autorzy z reguły korzystnie ukazują w nich Chiny, tłumacząc postawę Pekinu koniecznością zachowania twarzy i przedstawiając inne kraje i narody, zwłaszcza skonfliktowane z Chinami, w niekorzystnym świetle. Z tego względu uznaliśmy za stosowne zaprezentowanie specyficznych uwarunkowań ciążących na odwiecznym stosunku Chin i Chińczyków do otaczającego ich świata oraz innych narodów i narodowości, zwłaszcza sąsiednich.

Przystępując do analizy materiału kronikarskiego, należy pamiętać o tym, że kroniki w Chinach były pisane przez biurokratów dla biurokratów i miały służyć przede wszystkim interesowi państwowemu oraz być świadectwem obowiązującej wtedy prawomyślności, podczas gdy w Tybecie kroniki⁴ z wczesnej epoki, tj. z VII–IX wieku n.e., miały charakter hasłowy i przybierały formę bardzo lapidarnych zapisków chronologicznych. Po rozpowszechnieniu się buddyzmu (od X–XI wieku n.e.) były spisywane przez wiernych dla wiernych, tzn. głównie przez lamów dla lamów i arystokracji, a to siłą rzeczy określało inne priorytety: głównym celem autorów było nie tyle beznamietne odnotowywanie i komentowanie wydarzeń, ile szerzenie doktryny buddyjskiej oraz interpretowanie świata w tych właśnie kategoriach.

Korzystanie z oryginalnych dokumentów tybetańskich i chińskich umożliwiło przybliżenie atmosfery opisywanych wydarzeń historycznych, a także ich okoliczności zakulisowych, najczęściej pomijanych w skrótowych opracowaniach, a tym bardziej w wydawnictwach propagandowych. Wiele archiwalnych materiałów chińskich pozostaje wszelako niedostępnych ze względu na obowiązującą klauzulę tajności; np. w Archiwum Historycznym nr 2 w Nankinie, przechowującym pokaźną część dokumentów na temat Tybetu

⁴ Są trzy rodzaje kronik: zapiski – *dzicang/bying-tshang*, roczniki dynastyczne – *gjerap/rgyal-rabs* oraz źródła religijne – *czödzung/chos-'byung*.

z czasów administracji guomindangowskiej⁵ (1912–1949), tajny jest nawet tamtejszy katalog zbiorów. Publikacje powstające na podstawie takich archiwaliów – najczęściej kompilacje i rozprawy naukowe, rzadziej wydawnictwa źródłowe – trudno zatem skonfrontować z oryginałami i ocenić zasadność selekcji źródeł, co zmusza do ostrożności w korzystaniu z takich prac⁶.

Konfrontacja źródeł i krytyczny ich ogląd pozwoliły też na wskazanie przykładów nierzadkich niezgodności faktograficznych i merytorycznych, absurdów oraz manipulacji propagandowych, obliczonych na indoktrynację czytelnika nie tylko w społeczeństwach poddawanych takim procesom systemowo, ale także w skali międzynarodowej. Zarówno przeważająca większość źródeł chińskich, jak i część emigracyjnych źródeł tybetańskich (tj. publikacji rządu tybetańskiego na uchodźstwie) jest silnie nacechowana politycznie i propagandowo, a także podporządkowana ideologicznie usankcjonowanym, apriorycznym tezom i teoriom. Wpływa to na klarowność obrazu sytuacji, a czasem może też stawiać pod znakiem zapytania wiarygodność niektórych materiałów.

Ponadto w Chinach i w publikacjach chińskich – naukowych, popularno-naukowych, propagandowych – Tybet jest tematem drażliwym do tego stopnia, że jego podjęcie natychmiast implikuje postawy defensywne w postaci tez i sformułowań sztabowych i szablonowych, co z reguły wyklucza obiektywizm, a tym bardziej samodzielną ocenę i analizę. Wieloletnie indoktrynowanie obywateli ChRL propagandową fikcją przyniosło taki skutek, że społeczna percepcja tematyki tybetańskiej jest bardzo ograniczona i jednostronna, a władze chińskie stały się zakładnikami własnej propagandy i oddziaływania jej produktu: wszelkie odstępstwo od znanych społeczeństwu półprawd i ekwilibrystycznie interpretowanych wyłącznie na korzyść Chin faktów historycznych – np. właśnie w kwestii Tybetu – stałoby się bardzo ryzykowne, ponieważ mogłoby godzić w prestiż i wiarygodność władzy. Nieliczne względnie neutralne opracowania chińskie na tematy ty-

⁵ Guomindang (*Guómíndǎng* – 国民党 – Partia Narodowa) – ugrupowanie republikańskie, które powstało w sierpniu 1912 roku, już po obaleniu mandżurskiej dynastii Qing i cesarstwa w Chinach, w wyniku połączenia Chińskiej Ligi Związkowej (*Zhōngguó Tóngmènghuì* – 中国同盟会) i czterech mniejszych partii.

⁶ Przykładem może być dziewięciotomowa, tybetańskojęzyczna publikacja, wydawana w latach 1982–1986 przez Archiwum w Nankinie, *Bod rang-skyong-ljongs rig-gnas lo-rgyus dpyad-gzhi* (Materiały na temat kultury i historii Tybetańskiego Regionu Autonomicznego), obejmująca pierwszą połowę XX wieku.

betańskie pochodzą niemal w całości z lat trzydziestych i czterdziestych XX wieku bądź – choć bardzo rzadko – z lat pięćdziesiątych, a także z początku lat osiemdziesiątych, gdy po „rewolucji kulturalnej” zelżała presja propagandy, a problematyka tybetańska w dużym stopniu pozostawała w gestii ówczesnego sekretarza generalnego Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Chin, Hu Yaobanga, ustosunkowanego do Tybetu dość pozytywnie, tolerancyjnie i liberalnie. We współczesnej chińskiej literaturze przedmiotu pozycje *stricto* naukowe można wyciszyć na palcach.

Staramy się także przybliżyć lokalne tybetańskie realia polityczne, kulturowe i cywilizacyjne, skomplikowane i odmienne od europejskich (np. trudne do zrozumienia i odpowiedniego uszeregowania koncepcje polityczno-religijne), dlatego w pracy występuje wiele przypisów z objaśnieniami terminów, pojęć, faktów etc.

Celem książki jest przybliżenie polskiemu czytelnikowi najbardziej szerokiego zakresu informacji, analiz i komentarzy. Skupiamy się na ukazaniu przemian zachodzących w Tybecie, przedstawieniu losu małego narodu, któremu historia kazała graniczyć z narodem wielkim, dumnym ze swojej kultury i nawykłym do supremacji. Wskazujemy także na przyczyny istniejącego stanu rzeczy. Mamy nadzieję, że poznanie tła historycznego pozwoli odpowiedzieć na ciągle powracające pytania: czy Tybet powinien być częścią Chin jako nominalny okręg autonomiczny? Czy powinien korzystać z autentycznej autonomii? Czy może powinien być krajem stowarzyszonym z Chinami lub nawet samodzielnym państwem? Ciągłe aktualna pozostaje także następująca kwestia: dlaczego niektóre narody, nawet mikroskopijne, mają prawo do samostanowienia i mogą się cieszyć samodzielnością, a inne, nawet znacznie liczniejsze, postrzegane są wyłącznie jako część państw wielonarodowościowych, zdominowanych etnicznie i politycznie przez nację jeszcze większą i silniejszą? Są to pytania, które zadają sobie sami Tybetańczycy, zarówno ci zamieszkali w Tybecie, tzn. na terytorium Chińskiej Republiki Ludowej, jak i emigranci.

Monografia – w zamierzeniu autorów – jest rozprawą bardziej politologiczną niż pogłębionym opracowaniem historycznym i zatrzymuje się na przełomowym roku 1959, tzn. na dacie opuszczenia Lhasy przez Dalajlamę XIV i ostatecznej likwidacji tradycyjnych struktur władzy w Tybecie.

W opisie wydarzeń stosujemy periodyzację chińską, tzn. podział na epoki dynastyczne, ze względu na precyzję datowania, większą czytelność i szerszy zespół odniesień. Chronologię tybetańską podajemy równoległe, ale jako

„towarzyszącą”. Najnowsze dzieje i współczesną sytuację w Tybecie przedstawiono w innych publikacjach (np. obszernej monografii *Tybet: zamiast nadziei i błogosławieństw*)⁷.

Tekst uzupełniają mapy ukazujące status Tybetu – szczególnie wobec Chin – w procesie historycznym oraz ilustracje nie tylko odnoszące się do wydarzeń, momentów dziejowych i symboliki, ale także przedstawiające postacie historyczne, obiekty, dokumenty, elementy kultury materialnej, spuściznę tybetańską, wyznaczniki niezależności i symbole narodowe. Są one pogrupowane tematycznie i – w razie potrzeby – chronologicznie, stosownie do kolejności opisywanych wydarzeń.

Konsultację merytoryczną i językową dotyczącą tematyki tybetologicznej i mongolistycznej zapewniła dr Agata Bareja-Starzyńska – kierownik Zakładu Ludów Azji Środkowej Uniwersytetu Warszawskiego, za co autorzy składają Jej serdeczne podziękowania.

*

W celu precyzyjnego wyjaśnienia zagadnień niezbędne wydało nam się przybliżenie oryginalnych pojęć z języka tybetańskiego i chińskiego, szczególnie nazw własnych i terminów historyczno-cywilizacyjnych. Nazewnictwo tybetańskie (dla ułatwienia) przedstawiono w wersji spolszczonej i fonetycznie uproszczonej, a każdy pierwszy przypadek pojawienia się danego terminu w tekście uzupełniono o transliterację oryginalnej grafii (po ukośniku), umożliwiającą odnalezienie wyrazu w publikacjach zachodnich bądź w słownikach. Jest to o tyle istotne, że we współczesnym języku tybetańskim różnice między wymową a zapisem – który pozostaje historyczny – często są większe niż w angielskim, francuskim czy nawet irlandzkim. Na końcu pracy zamieszczono glosariusz terminów tybetańskich.

Terminologia tybetańska. Wykorzystaliśmy transkrypcję dostosowaną do fonetyki i ortografii języka polskiego, chociaż zdajemy sobie sprawę z tego, że może ona nieco utrudnić identyfikację poszczególnych tybetańskich terminów i nazw własnych w literaturze opartej na zapisie międzynarodowym. Jedną z najczęściej stosowanych jest transkrypcja tybetologa Turrella Wylie’ego z 1959 roku. Jest ona dość wygodna, ponieważ nie stosuje

⁷ *Tybet: zamiast nadziei i błogosławieństw*, red. A. Koziół, Stowarzyszenie Studentów dla Wolnego Tybetu, Warszawa 2008.

się w niej żadnych znaków diakrytycznych. Wylie, w miarę możliwości, starał się oddać brzmienie normatywnego języka tybetańskiego, tj. środkowotybetańskiego dialektu Ü/dBus – używanego w Lhasie i w jej okolicy. Różnice w obu transkrypcjach – Wylie’ego i polskiej – nie są jednak duże i dotyczą niektórych znaków: $c = c\check{z}$, $j = d\check{z}$, $ny = n\acute{i}$, $ts = c$, $tsb = c'$, $z\check{h} = \check{z}$, $y = j$, $sb = s\check{z}$. Jedyny kłopot w polskiej transkrypcji stanowi oddanie przydechowego c' , które trzeba zapisywać z apostrofem, ponieważ w ortografii polskiej zbitka cb automatycznie kojarzy się z bezdźwięcznym b , a nie z aspirowanym c , tj. $c\text{-}b$, natomiast zapis ccb wygląda w ortografii polskiej dziwacznie. Ponadto ph ma w transkrypcji tybetańskiej wartość fonetyczną przydechowego p (tzn. $p\text{-}b$ lub $p\text{-}cb$), a nie f , który to dźwięk w języku tybetańskim w ogóle – nawet w zapożyczeniach – nie występuje. Sam apostrof oddaje podstawę samogłoskową (α), np. $a - \alpha$, $e - \tilde{\alpha}$, $i - \tilde{\alpha}$, $o - \tilde{\alpha}$, $u - \mathfrak{a}$.

Należy przy tym pamiętać, że język tybetański jest silnie rozwarstwiony dialektalnie – a przez to także fonetycznie – i częstokroć w transkrypcjach zdarzają się, w zależności od źródeł, odmienne wersje fonetyczne tego samego terminu⁸. Zrezygnowaliśmy z wiernego i dokładnego zapisu wymowy, który wymagałby zastosowania międzynarodowego alfabetu fonetycznego, ponieważ praca nie ma charakteru językoznawczego i specjalistyczna transkrypcja mogłaby jedynie utrudnić czytelnikowi lekturę tekstu (np. dodanie znaków diakrytycznych oznaczających element suprasegmentalny, tj. wartość tonalną danej sylaby, ponieważ współczesny tybetański – podobnie jak chiński – jest językiem tonalnym). Przy transliteracji pierwszych sylab nazwisk i nazw własnych zachowaliśmy duże litery w środku takich sylab dla oznaczenia elementu rdzennego, tzn. głównej spółgłoski (o ile nagłos jest spółgłoskowy) lub nagłosowej samogłoski. Ewentualnie poprzedzający rdzenną spółgłoskę prefiks (lub prefiksy) jest zapisywany małą literą (np. Sönam Gjaco / bSod-nams rgyal-mtsho).

Terminologia chińska. Do zapisu fonetycznego nazw, nazwisk, terminów, pojęć pochodzących z języka chińskiego zastosowaliśmy obowiązującą w Chińskiej Republice Ludowej i zaakceptowaną przez Polskę oficjalną tran-

⁸ Więcej na ten temat patrz: A. Bareja-Starzyńska, M. Mejor, *Klasyczny język tybetański*, s. 26–28; S.V. Beyer, *The Classical Tibetan Language*, State University of New York Press, Albany NY 1992, s. 7–36; N. Tournadre, Sangda Dorje, *Manual of Standard Tibetan*, Snow Lion Publications, Ithaca NY – Boulder COL 2003, s. 28–32; M.C. Goldstein, *The New Tibetan-English Dictionary of Modern Tibetan*, University of California Press, Berkeley 2001, s. VII–X.

skrypcję *pīnyīn* (拼音) z 1958 roku. Jest ona oparta na alfabecie łacińskim i mimo umowności w ekwiwalencji liter łacińskich oraz przypisanych im dźwięków chińskich ujednocila pisownię, która pozostaje niezależna od języka, jakim się posługujemy w zapisie łacińskim. Wcześniejsze transkrypcje były dostosowane do fonetyki i ortografii języka, w którym ich używano, a to często prowadziło do sztucznych komplikacji w oddaniu tego samego terminu (np. sylaba *zhe* w transkrypcji angielskiej występowała jako *che* lub *ché*, we francuskiej jako *tche*, w niemieckiej jako *dschä*, a np. *she* odpowiednio jako *she*, *che* i *schä*).

Fonetyczne wartości liter w transkrypcji *pīnyīn* w stosunku do poszczególnych znaków graficznych zostały zaczerpnięte z różnych języków europejskich. W zapisie polskim: *b* wymawia się jak *p*, *d* = *t*, *g* = *k*, *z* = *c*, *zh* = *cz*, *p* = *pch*, *t* = *tch*, *k* = *kch*, *c* = *c-ch*, *ch* = *czch*, *sh* = *sz*, *y* = *j*, *j* = *ć*, *q* = *ćch*, *x* = *ś*, *r* (w nagłosie) = *ż*, *w* = *ł* (*u* zgłoskotwórcze), *u* po *j*, *q*, *x* = *ü*, *e* (w sylabie otwartej) = *y-e*, tj. połączenie *y* (samogłoska w wyrazie być) oraz *e*. W celu wiernego oddania wymowy chińskiej w niezbędnych przypadkach użyliśmy w tekście oraz w bibliografii oznakowania tonów nad samogłoskami, tj. $\bar{\quad}$ dla tonu równego, $\acute{\quad}$ dla wznoszącego, $\grave{\quad}$ dla opadająco-wznoszącego, $\`{\quad}$ dla opadającego (odpowiednio: \bar{a} , \acute{a} , \grave{a} , $\`{a}$). Oznaczenia tonów stosujemy w terminach, transkrypcji nazw własnych wraz z pisownią oryginalną i tytułach w bibliografii, ale nie w nazwiskach i tytułach w przypisach.

Wszystkie chińskie nazwiska i nazwy własne ujęte są w pisowni *pīnyīn*, z dodaniem w nawiasach zapisu tradycyjnie stosowanego w niektórych przypadkach. Wyjątki poczyniliśmy w tekście dla tradycyjnych nazw własnych, przyjętych w języku polskim, np. Pekin zamiast Beijing, Nankin zamiast Nanjing, Kanton zamiast Guangzhou, Czang Kaj-szek zamiast Jiang Jieshi etc., natomiast w bibliografii zastosowaliśmy transkrypcję *pīnyīn*. W zapisie transkrypcyjnym zastosowaliśmy wersaliki w środku wyrazu stosownie do występowania nazw własnych, pojęć i tytułów, np. *duiZang* – wobec Tybetu, *DongBeiYa* – Azja Północno-Wschodnia. Ze względu na specyficzne cechy języka chińskiego – dużą homofoniczność, a przez to wieloznaczność oraz stosowanie zapisu hieroglificznego, w nieznacznym tylko stopniu odnoszącego się do wymowy (tzn. mogącego jedynie sugerować podobieństwo wymowy między poszczególnymi znakami) – niezbędne stało się zamieszczenie oryginalnej chińskiej pisowni terminów, nazw własnych, tytułów. W pisowni tej stosujemy hieroglify uproszczone, tzn. takie, jakich używa się w Chińskiej Republice Ludowej, łącznie z cytowanymi w niniejszej pracy publikacjami.

Terminologia koreańska, japońska i mongolska. W pracy pojawiają się nieliczne terminy i źródła koreańskie, japońskie i mongolskie z uwzględnieniem zapisów zarówno oryginalnych, jak i transkrypcyjnych, właściwych tym językom. W transkrypcji koreańskiej $sb = s'/s\ddot{z}$, $cb = c\ddot{z}b$, $j = c\ddot{z}/d\ddot{z}$, $\ddot{o} =$ ściśnięte o , \ddot{u} jest bliższe polskiemu y , $ae = \ddot{a}$, spółgłoski zdwojone – kk , tt , ss etc. – są wymawiane zgodnie z zapisem jako emfatyczne geminaty. W transkrypcji japońskiej $sb = s'/s\ddot{z}$, $cb = \acute{c}/c\ddot{z}$, $j = d\ddot{z}/d\acute{z}$, $\ddot{z} = d\ddot{z}$, $ts = \acute{c}$, kreska nad samogłoską oznacza iloczas, tzn. wydłużenie dźwięku, np. $\ddot{a} = aa$. W przypadku terminologii mongolskiej podajemy pisownię w cyrylicy.